

บทความวิจัย

การปฏิรูปคณะผู้บริหารราชการแผ่นดินของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน**แห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์**

ฮามีดะห์ มาสาระกามา *

ชาฟีอี อาดำ **

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปฏิรูปองค์คณะผู้บริหารราชการแผ่นดินของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ ซึ่งเป็นวิจัยเอกสาร โดยศึกษาบทบัญญัติเกี่ยวกับการเป็นเคาะลีฟะฮ์ในอิสลามตลอดจนถึงวิธีการปฏิรูปคณะผู้บริหาร จากการศึกษาพบว่าเคาะลีฟะฮ์หมายถึงผู้นำรัฐอิสลามมีหน้าที่ปกครองประชาชนโดยใช้อัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์เป็นรัฐธรรมนูญเพื่อให้ประชาชนได้รับความสงบสุขสมหวังอย่างยั่งยืน เคาะลีฟะฮ์ต้องเป็นมุสลิม บุรุษ มีความรู้พร้อมความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ และมีคุณธรรมจริยธรรมที่เพียบพร้อม มีหน้าที่ปกป้องรักษาไว้ซึ่งศาสนาให้คงอยู่อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ปลอดภัยจากการบิดเบือน ดำรงไว้ซึ่งหลักแห่งความยุติธรรม มีความนุ่มนวลสุภาพอ่อนโยนและคอยดักเตือนประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครอง เป็นต้น ท่านใช้กลไกต่างๆที่ทันสมัยในการปฏิรูปคณะผู้บริหาร เช่น การเข้าถึงและติดตามการปฏิบัติหน้าที่อย่างใกล้ชิดเคร่งครัด และการพิสูจน์คณะผู้บริหารที่สงสัยและปฏิบัติหน้าที่เกินขอบเขต เป็นต้น

คำสำคัญ: เคาะลีฟะฮ์, อับดุลมาลิก บิน มัรวาน, การปฏิรูป, คณะผู้บริหาร, ราชวงศ์อุมัยยะฮ์

* นักศึกษาปริญญาเอก, สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

** ดร. (ตะวันออกกลาง) และอาจารย์ประจำสาขาวิชาตะวันออกกลาง วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

RESEARCH

The Tribunal Reform The Management Team of Khalifah ‘Abdulmalik bin Marwan of Umayyad Dynasty*Hamidan Masarakama* *Sarfee Ardam ****Abstract**

This research article **was** to focuses on the tribunal **reform** the management team of Khalifah ‘Abdulmalik bin Marwan of Umayyad Dynasty and is the conclusion of Arabic documentary research to intrudce his in. By studying the provisions with the khalifah in islam as well as how to reform the management team. The study found that Khalifah means is Islamic state leaders parents have a duty to the public by the Quran and al-hadith is unconstitutional so people get to fulfill a sustainable peace. A Muslim a man with knowledge and faith in the moral grandeur is responsible for protecting, maintaining religion to remain fully intact safety of distortion principle of justice soft, gentle and always warn people who live under the rule and use a different mechanism to reforms, such as access and monitor the performance closely and strictly functional. Identifying and monitoring the executives are skeptical and do not neglect to maintain function beyond the limits and so on.

Keywords: Khalifah, Reform, Administrative , ‘Abdulmalik bin Marwan, Umayyad Dynasty

---

* Student of Doctor Degree, Program Islamic Studies, College of Islamic Studies, Princes of Songkhla University, Pattani Campas

** Dr. (Middle East Studies) Lecturer, Department of Middle East Studies College of Islamic Studies, Princes of Songkhla University, Pattani Campas

บทนำ

อิสลามเป็นศาสนาหรือวิถีชีวิตที่สมบูรณ์ มีหลักการและกฎเกณฑ์ที่เที่ยงธรรมและชัดเจนสำหรับมวลมนุษยชาติในมิติด้านต่างๆ เช่น การศรัทธามั่น การปฏิบัติศาสนกิจ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และคุณธรรมจริยธรรม เป็นต้น ระบบการเมืองการปกครองของทุกรัฐย่อมมีเจตนารมณ์ที่จะให้ชาติบ้านเมืองมีความสงบสันติ มีความเจริญ ความมั่นคง และให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขเป็นประการสำคัญ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว อิสลามได้กำหนดบทบัญญัติว่าด้วยการเมืองการปกครอง เพื่อควบคุมดูแล บริหารจัดการ อำนาจและชี้้นำการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นไปตามทรงประสงค์ของอัลลอฮ์ ﷻ ผู้ทรงมีอำนาจยิ่งใหญ่ในสากลจักรวาล

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน เป็นตาบิอิน อุลละมาอ์ (ผู้รู้) นักการเมืองหนุ่ม อัจฉริยะบุรุษ ผู้มีวิสัยทัศน์อันกว้างไกล ดำรงตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮ์คนที่ 5 แห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ มีศักยภาพในการปฏิรูปและมุ่งเน้นพัฒนาระบบรัฐอิสลามโดยนำมาตรการใหม่ๆ ประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการราชการแผ่นดิน และมุ่งเน้นปฏิรูปคณะผู้บริหารโดยใช้กลยุทธ์ที่ทันสมัยและสอดคล้องกับยุคและการขยายตัวของรัฐซึ่งตั้งอยู่บนหลักแห่งความนุ่มนวลและอ่อนโยนต่อผู้จงรักภักดีเข้มแข็งและเด็ดขาดต่อผู้ไม่หวังดี จึงทำให้การบริหารจัดการบรรลุมิติประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นประโยชน์สุขต่อประชาชนทั่วรัฐ จึงทำให้รัฐอิสลามมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี ส่งผลทำให้กิจการงานทุกประเภทดำเนินอย่างมีระเบียบระบบอย่างดียิ่ง ประชาชนมีความสุขสมหวังอย่างยั่งยืนด้วยเกียรติประวัติอันทรงคุณค่าและผลงานที่ดีเด่นและคุณูปการดังกล่าวจึงทำให้ท่านได้รับขนานนามว่า “บิดาคนที่สองแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์” และท่านดำรงตำแหน่งเป็นเวลา 21 ปี

วิธีการปฏิรูปคณะผู้บริหารของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน แห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ ที่ทำให้บุคคลดังกล่าวปฏิบัติหน้าที่อย่างโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ จึงทำให้ประชาชนให้การยอมรับ ประทับใจ มีความสงบสุข สมหวังอย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญจะศึกษาถึงวิธีการปฏิรูปของท่าน เพื่อนำเสนอเป็นบรรทัดฐานและแบบอย่างแก่ผู้นำในยุคปัจจุบันที่ใฝ่ฝันความสงบสุข นำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการบ้านเมืองของตน อันนำไปสู่ความสงบสุขสมหวังอย่างยั่งยืน

ระเบียบวิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพและวิจัยเอกสาร ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) อัลกุรอาน อัลหะดีษ และตำราวิชาการ ทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิและตติยภูมิจากภาษาอาหรับ และวิเคราะห์เชิงวิพากษ์วิจารณ์ภายในและภายนอก

ผลการวิจัย

นิยามคำเคาะลีฟะฮ์

คำว่า “ เคาะลีฟะฮ์ ” เชิงภาษาหมายถึงผู้นำประชาชน (อบูคอลีล, 1987 : 135) ส่วนเชิงวิชาการหมายถึงผู้นำรัฐอิสลามดำรงหน้าที่ นำ บริหารจัดการ ควบคุมปกครองประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองให้อยู่อย่างสงบสุขสมหวังอย่างยั่งยืน โดยใช้อัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์เป็นรัฐธรรมนูญ และการพิทักษ์รักษาปกป้องศาสนาอิสลามจากการบิดเบือน นอกจากนั้นยังมีหน้าที่การบริหารจัดการทรัพยากรทั้งมวลให้เป็นไปตาม

หลักการอิสลาม ซึ่งเป็นการตอบสนองของการเป็นป่าวของอัลลอฮ์ ﷻ ตามพระประสงค์(อิบนุ คอลดูน, 1999/2 : 185) ดังที่พระองค์ตรัสในสุเราะฮ์อัลบะกอเราะฮ์ อายะฮ์ที่ 30 ว่า

﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ
الْدِّمَاءَ ۗ﴾

ความว่า “และจงรำลึกถึงขณะที่พระเจ้าของเจ้าได้ตรัสแก่มะลาอิกะฮ์ว่าแท้จริงข้าจะให้ผู้แทน
คนหนึ่งในโลกนี้มะลาอิกะฮ์ได้ทูลขึ้นว่าพระองค์จะทรงให้มีขึ้นในโลก ซึ่งผู้ที่บ่อนทำลาย และ
ก่อการนองเลือดกระนั้นหรือ”

บทบัญญัติและความจำเป็นในการแต่งตั้งเคาะลีฟะฮ์

การมีเคาะลีฟะฮ์นับว่าเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประชาชนชาวมุสลิม ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรง
แต่งตั้งท่านอาดัม عليه السلام ในอดีต เพื่อปกป้องความบริสุทธิ์ของศาสนาอิสลามโดยปกครองตามบทบัญญัติ
อิสลาม ซึ่งสั่งใช้ปฏิบัติคุณงามความดี ห้ามปรามความชั่วร้าย ที่พระองค์ทรงแต่งตั้งตัวแทนประชาชาติก่อน
หน้านี้ ดังที่พระองค์ตรัสในสุเราะฮ์อันนูร อายะฮ์ที่ 55 ว่า

﴿ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي
شَيْئًا ۗ﴾

ความว่า “อัลลอฮ์ทรงสัญญากับบรรดาผู้ศรัทธาในหมู่พวกเจ้าและบรรดาผู้กระทำความดี
ทั้งหลายว่า แน่อนพระองค์จะทรงให้พวกเขาเป็น ตัวแทนสืบช่วงในแผ่นดิน เสมือนดังที่
พระองค์ทรงให้บรรดาชนก่อนพวกเขาเป็นตัวแทน สืบช่วงมาก่อนแล้ว และพระองค์จะทรง
ทำให้ศาสนาของพวกเขาซึ่งพระองค์ทรงโปรดปรานเป็นที่มั่นคงเป็นเกียรติแก่พวกเขาและ
แน่อนพระองค์จะทรง เปลี่ยนแปลงให้พวกเขาได้รับความปลอดภัย หลังจากความกลัว
ของพวกเขาโดยที่พวกเขาจะต้องเคารพภักดีข้า ไม่ตั้งภาคีอื่นใด ต่อข้า ”

อิสลามสั่งใช้มุสลิมทั้งมวลรับผิดชอบ ปกป้อง พิทักษ์ศาสนาให้ยังคงอยู่อย่างปลอดภัยในทุก
สถานการณ์ทั้งในยามทุกข์และสุข ด้วยเหตุนี้อิสลามกำชับทุกสังคม องค์กร รัฐหรือประเทศชาติ ต้องปกครอง
ตามระบอบอิสลาม แม้สังคมหรือกลุ่มชนเล็ก ๆ ก็ตาม (อัลฮัซอะรีย์, 2000 : 438) ดังที่ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ
ได้กล่าวในบทอัลหะดีษที่รายงานโดยอบูดาวูด หมายเลขที่ 2608 ว่า

[إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ]

ความว่า “เมื่อสามคนออกเดินทาง พวกเจ้าจงแต่งตั้งผู้นำหนึ่งคน ในบรรดาพวกเจ้า”

บทบาทหน้าที่ของเคาะลีฟะฮ์

บทบาทหน้าที่ของเคาะลีฟะฮ์ที่ต้องรับผิดชอบต่อศาสนาอิสลามดังนี้

1) เคาะลีฟะฮ์ต้องปกป้องรักษาไว้ซึ่งศาสนาให้คงอยู่อย่างครบสมบูรณ์ ปลอดภัย พ้นจากการอุทริกรรม ลึงสังสัย คลุมเครือ ปิดเบือน เบียงเบน อัลลอฮ์ ﷻ ส่งใช้บรรดาเคาะลีฟะฮ์ดำรงมั่นปฏิบัติตามบทบัญญัติอิสลามอย่างครบสมบูรณ์ โดยตระหนักการปฏิบัติศาสนกิจจะหมด การชำระซากาตการเชิญชวนประกอบคุณงามดี และห้ามปรามสิ่งที่ชั่วร้าย ดังที่พระองค์ได้ตรัสในสุเราะฮ์อัลหัจญ์ อายะฮ์ที่ 41 ว่า

﴿ الَّذِينَ إِنْ مَكَنْتُمْ فِي الْأَرْضِ أَمَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ﴾

ความว่า “บรรดาผู้ที่เราให้พวกเขามีอำนาจในแผ่นดินคือบรรดาผู้ดำรงการละหมาดและบริจาคซะกาตและใช้การให้กระทำความดีและห้ามปรามกันให้ละเว้นความชั่ว ”

2) เคาะลีฟะฮ์ต้องดำรงไว้ซึ่งบนหลักแห่งความยุติธรรมในการดำเนินคดีประชาชนดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสในสุเราะฮ์อันนิสาอ์อายะฮ์ที่ 58 ว่า

﴿ إِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَنْ يَدْعُوا إِلَى الْحَقِّ وَرَأَى أَنْ يُصْرَفَ أَضَلَّ أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَأْذَنُوا مِنَ الْحَبُوبِ فَكَانُوا كَالضَّالِّينَ ﴾

ความว่า “แท้จริงอัลลอฮ์ทรงใช้พวกเจ้าให้มอบคืนบรรดาของฝากแก่เจ้าของมันและเมื่อพวกเจ้าตัดสินระหว่างผู้คน พวกเจ้าก็จะตัดสินด้วย ความยุติธรรม”

3) เคาะลีฟะฮ์ต้องเลือกคณะผู้บริหารหรือบุคลากรเจ้าหน้าที่ของราชการแผ่นดินที่มีคุณสมบัติที่มีความเหมาะสมและมีศักยภาพในการปฏิบัติหน้าที่ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัส ในสุเราะฮ์อัลกอลคือศ อายะฮ์ที่ 26 ว่า

﴿ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ﴾

ความว่า “แท้จริงคนดีที่ท่านควรจ้างเขาไว้คือผู้ที่แข็งแรง ผู้ที่ซื่อสัตย์”

4) เคาะลีฟะฮ์ต้องคอยตรวจสอบคณะผู้บริหารและบุคลากรในการปฏิบัติหน้าที่ให้สอดคล้องกับอัลสุนนะฮ์ของท่านนบี ﷺ ดังที่ท่านอับดุลมุฮัมมัด อัลสาอิตีย์ ได้รายงาน ซึ่งบันทึกโดยอัลบุคอรีย์ หมายเลขที่ 2597 และมุสลิมหมายเลขที่ 1832 ว่า

عن أبي حميد الساعدي قال : استعمل النبي ﷺ رجلاً من الأزد يقال له ابن اللبابة على الصدقة، فلما قدم قال : هذا لكم ، وهذا أهدي لي قال : فهلاً جلس في بيت أبيه ، أو بيت أمه فينظر أهدي له أم لا ؟ والذي نفسي بيده لا يأخذ أحدٌ منه شيئاً إلا جاء به يوم القيامة يحمله على رقبتيه إن كان بعيراً له رغاء ، أو بقرة لها خوار ، أو شاة تيعر ثم رفع يده حتى رأينا عُفرةً إبطينه : اللهم هل بلغت ثلاثاً .

ความว่า “ จากอับดุลมุฮัมมัด อัลสาอิตีย์ อัลสาอิตีย์กล่าวว่า “ท่านนบี ﷺ ได้แต่งตั้งจับคอตะเคาะฮ์ (ท่านอาสา) เมื่อเขาเดินทางกลับมาเขากล่าวว่า “ส่วนนี้สำหรับ พวกท่านและอันนี้ พวกเรา

มอบให้เป็นของกำนัลแก่ฉัน ท่านนบีกล่าวว่า หากเขานั่งรออยู่ภายในบ้านของบิดาหรือบ้านมารดาเขาจะได้รับของกำนัลหรือไม่? ขอสาบานต่อผู้ที่ชีวิตของฉันอยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์ ไม่มีสิ่งใดที่มีผู้เอาไปนอกจากในวันกิยามะฮ์เขาจะแบกมันไว้บนไหล่ถึงแม้จะเป็นอูฐที่มันร้องครวญคราง หรือวัวที่ร้องครวญคราง หรือแพะที่เป็นโรคเรื้อน ต่อจากนั้นท่านนบีได้ยกมือขึ้นสูงจนกระทั่งพวกเราเห็นรักแร้ และกล่าวว่าไอ้อัลลอฮ์ฉันได้บอกพวกท่านแล้วใช่หรือไม่ (สามครั้ง)”

5) เคาะลีฟะฮ์ต้องคอยสอดส่องดูแลผู้อยู่ภายใต้การปกครองและการบริหารกิจการงานของพวกเขา ท่านอิบน์ อุมร์ رضي الله عنه ได้รายงานของท่านนบี صلى الله عليه وسلم ได้กล่าวในอัลหะดีษที่บันทึกโดยอัลบุคอรีหมายเลขที่ 893 และมุสลิมหมายเลขที่ 1829 ว่า

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ قَالَ: أَلَا كُلكُمْ رَاعٍ، وَكُلكُمْ مَسْئُولٌ
عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.....

ความว่า “จากอิบน์อุมร์ رضي الله عنه จากท่านนบี صلى الله عليه وسلم กล่าวว่า “พึงรู้เถิดพวกท่านทั้งหลายมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบและพวกท่านจะถูกสอบสวนในสิ่งที่รับผิดชอบ ดังนั้นผู้นำจะต้องรับผิดชอบต่อผู้ที่อยู่ภายใต้การดูแลและเขาจะถูกสอบสวนต่อผู้ที่เขารับผิดชอบต่อ...”

6) เคาะลีฟะฮ์ต้องมีความเมตตา นุ่มนวล สุภาพอ่อนโยนต่อผู้อยู่ภายใต้การปกครองคอยตักเตือนและไม่เปิดเผยความลับของพวกเขา ดังที่ท่านมะอูกอล บิน ยะซาร์ رضي الله عنه ได้รายงานของท่านนบี صلى الله عليه وسلم ได้กล่าวในบทอัลหะดีษซึ่งบันทึกโดยมุสลิมหมายเลขที่ 142 ว่า

عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رضي الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ: مَا مِنْ أَمِيرٍ يَلِي أُمَّرَ
الْمُسْلِمِينَ، ثُمَّ لَا يَجْهَدُ لَهُمْ وَيَنْصَحُ، إِلَّا لَمْ يَدْخُلْ مَعَهُمُ الْجَنَّةَ

ความว่า “จากมะอูกอล บิน ยะซาร์ رضي الله عنه กล่าวว่า ฉันได้ยินท่านเราะสูลุลลอฮ์ صلى الله عليه وسلم กล่าวว่า” ว่า ไม่มีผู้นำคนใดที่ได้รับการแต่งตั้งให้รับผิดชอบ กิจการของมวลมุสลิมจากนั้นเขาไม่ได้ใช้ความพยายามหรืออบรมตักเตือนต่อพวก เขานอกจากเขาจะไม่ได้เข้าสวนสวรรค์พร้อมกับพวกเขา”

7) เคาะลีฟะฮ์ต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสในสุเราะฮ์อัลฟุรกอนอายะฮ์ที่ 74 ว่า ﴿وَأَجْعَلَنَّ الْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ ความว่า “และทรงทำให้เราเป็นแบบอย่างแก่บรรดาผู้ยำเกรง”

8) เคาะลีฟะฮ์ต้องปกครองตามบทบัญญัติอิสลามอย่างครบถ้วนสมบูรณ์โดยห่างไกลจากการปฏิบัติตามอารมณ์ใฝ่ต่ำ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสในสุเราะฮ์อัลมาอิดีอะฮ์อายะฮ์ที่ 49 ว่า

﴿ وَإِن أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِن تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّهُ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُم بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ ﴾

ความว่า “และเจ้าจงตัดสินระหว่างพวกเขาด้วยสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ทรงประทานลงมาเถิด จงอย่าปฏิบัติตามอารมณ์ใฝ่ต่ำของพวกเขา และจงระวังพวกเขาในการที่ พวกเขาจะจูงใจเจ้าให้ไขว่เขวออกจากบางสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ทรงประทานลงมาให้แก่ เจ้า แล้วถ้าหากพวกเขาฝ่าฝืนหลังให้ก็พึงรู้เถิดว่าแท้จริงอัลลอฮ์นั้นเพียงประสงค์จะให้ประสบแก่พวกเขาซึ่งบางส่วนแห่งโทษของพวกเขาเท่านั้น”

9) เคาะลีฟะฮ์ต้องรักษาความมั่นคง และความสงบสุขของประชาชน

10) เคาะลีฟะฮ์ต้องดำเนินการลงโทษต่อผู้ที่ฝ่าฝืนบทบัญญัติอิสลามอย่างยุติธรรม เสมอภาคและเด็ดขาด

11) เคาะลีฟะฮ์ต้องสร้างความเข้มแข็ง ความสามัคคีฉันท์มิตร ความปรองดองในหมู่ประชาชน เพื่อสร้างความหวาดกลัวต่อศัตรูหรือผู้ไม่หวังดีที่มุ่งรุกราน โจมตีหรือทำลายความสันติสุขของประชาชน

12) เคาะลีฟะฮ์ต้องต่อต้านต่างศาสนิกที่รุกรานทำร้ายมุสลิมจนกว่าพวกเขาจะถอนตัวหรือมีความสัมพันธ์อันดีงามกับชาวมุสลิม

13) เคาะลีฟะฮ์ต้องดูแลควบคุมและปกป้องรักษาทรัพย์สินสมบัติของรัฐให้คงอยู่ในสภาพที่มั่นคงและปลอดภัย

14) เคาะลีฟะฮ์ต้องกำหนดเงินเดือนหรือค่าตอบแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นที่เหมาะสม สมดุลย์และบริการสวัสดิการแก่ผู้ที่มีสิทธิ์อย่างถูกต้อง ยุติธรรมและเสมอภาคอย่างทั่วถึง

16) เคาะลีฟะฮ์ต้องสรรหาและคัดเลือกบรรดาผู้นำที่รับผิดชอบต่อหน้าที่อย่างเหมาะสมและถูกต้อง เพื่อเป็นตัวแทนของตนในการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐ

17) เคาะลีฟะฮ์ต้องดำเนินงานบนบรรทัดฐานการปรึกษาหารือหรือระบอบชورى ในการบริหารจัดการกิจการงานทุกประเภท ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการคลี่คลายไกล่เกลี่ยปัญหาต่าง ๆ (อัลมาวัรุดีฮ์, 1427.h : 15) ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสในสุเราะฮ์ชورىอายะฮ์ที่ 38 ว่า

﴿ وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴾

ความว่า “ และบรรดาผู้ตอบรับต่อพระเจ้าของพวกเขา และดำรงละหมาดและกิจการของพวกเขา (หมายถึงเรื่องส่วนรวม) มีการปรึกษาหารือระหว่างพวกเขาและเขาบริจาคสิ่งที่เราได้ให้เครื่องปัจจัยยังชีพแก่พวกเขา”

สิทธิของเคาะลีฟะฮ์

ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองต้องปฏิบัติต่อเคาะลีฟะฮ์ดังนี้

(1) เชื่อฟัง จงรักภักดี ปฏิบัติตาม และอ่อนน้อม ต่อเคาะลีฟะฮ์ ทั้งในสิ่งที่ตนเห็นชอบและมีชอบทราบ ไตสิ่งนั้นไม่ผิดกับหลักการอิสลามดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสในสุเราะฮ์ อันนิสาฮ์ อายะฮ์ที่ 59 ว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ ﴾

ความว่า “**ไอ้บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงเชื่อฟังอัลลอฮ์เชื่อฟังเราะสูลเถิดและผู้ปกครองในกลุ่มของพวกเจ้าด้วย**” และท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ได้กำชับในเรื่องดังกล่าวในอัลหะดีษที่รายงานโดยอิบนุ อุมร์ ﷺ และบันทึกโดยอัลบุคอรีหมายเลข 7144 และมุสลิมหมายเลข 1839 ว่า

اعن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَهُ، إِلَّا أَنْ يُؤْمَرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَإِنْ أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ.»

ความว่า “จากอิบนุอุมร์ رضي الله عنهما จากท่านนบี صلى الله عليه وسلم กล่าวว่า ”นับเป็นความจำเป็นต่อมุสลิมที่จะต้องเชื่อฟังปฏิบัติตาม(ผู้นำ) ทั้งในสิ่งที่เขารักและชัง ยกเว้นกรณีที่เขาใช้ในสิ่งที่ฝ่าฝืน หากถูกใช้ให้ฝ่าฝืนไม่จำเป็นต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม”

2) การให้การแนะนำตักเตือนซึ่งกันและกัน อิสลามตระหนักการให้การตักเตือนกัน สำหรับผู้ปกครองที่เป็นมุสลิม ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองทุกระดับมีสิทธิในการตรวจสอบพฤติกรรมและการบริหารจัดการของผู้นำ หลักฐานทางประวัติศาสตร์อิสลามระบุว่า บุคคลที่เป็นสามัญชนเข้าพบกับ ผู้นำมุสลิม เพื่อให้การตักเตือน ดิชม คัดค้านสิ่งที่ไม่ถูกต้องตามบทบัญญัติอิสลาม โดยเฉพาะอุละมาอ์ที่มีประสพการณ์ควรใช้วิจารณ์ญาณ และจิตวิทยาที่เหมาะสม ดังที่ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ได้กล่าวในบทอัลหะดีษที่รายงานโดยตะมีม อัลดารีซซึ่งบันทึกโดยมุสลิมหมายเลขที่ 55 ว่า

{ عن تميم الداري رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الدِّينُ النَّصِيحَةُ، قلنا: لمن؟ قال: لله ولكتابيه ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم }

ความว่า “จากตะมีม อัลดารีซ رضي الله عنه กล่าวว่า แท้จริงท่านนบี صلى الله عليه وسلم กล่าวว่า “ศาสนาคือการตักเตือน พวกเราได้กล่าวถามว่า เพื่อใคร? ครั้น ท่าน (นบี) ก็ตอบว่า เพื่ออัลลอฮ์ เพื่อคัมภีร์ของพระองค์ เพื่อศาสนทูตของพระองค์ เพื่อบรรดาผู้นำชาวมุสลิมและเพื่อบรรดาคนทั่วไปทั้งมวล”

3) มุ่งมั่นให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนเคาะลีฟะฮ์ ในเรื่องสังคมและให้ความร่วมมือในการรักษาปกป้องความผาสุกของประชาชนโดยการปฏิบัติคุณงามความดีและห่างไกลจากอบายมุขและสิ่งที่ชั่วร้ายทั้งมวล อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสในสุเราะฮ์อัลมาอิเตฮ์ อายะฮ์ที่ 2 ว่า

{ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ }

ความว่า “และพวกจงช่วยเหลือกันในเรื่องที่เป็นคุณธรรมและความยำเกรงและจงอย่าช่วยกันในเรื่องที่เป็นบาปและเป็นศัตรูกัน”

4) มุ่งเน้นให้ความร่วมมือในด้านความมั่นคงโดยให้ข้อมูล ข่าวสาร แก่รัฐหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เมื่อมีอบายมุขหรืออาชญากรรมต่างๆ คุบ์ดิซันและต้องให้ความร่วมมือป้องกันทุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นมาแก้ปัญหาบ้านเมืองด้วยความยุติธรรม (อัศศอลาบี, 2006 : 184-185)

คุณสมบัติของเคาะลีฟะฮ์

คุณสมบัติของผู้ที่ประสงค์จะดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์มีดังนี้

(1) เคาะลีฟะฮ์ต้องเป็นมุสลิม การเป็นมุสลิมจำเป็นอย่างยิ่ง ในการเป็นเคาะลีฟะฮ์ที่จะนำ ดูแลควบคุมประชาชนชาวมุสลิม เนื่องจากเมื่อเขาเป็นเคาะลีฟะฮ์ ประชาชนชาวมุสลิมที่อยู่ภายใต้ ถูกสั่งใช้ให้เชื่อฟังและจงรักภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ท่านเราะสูลและเคาะลีฟะฮ์ ซึ่งเป็นผู้นำอยู่ในระดับที่สาม นอกจากนั้นมุสลิมเท่านั้นที่มีความรู้เกี่ยวกับบทบัญญัติอิสลามทั้งในอัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์ที่สามารถปฏิบัติอย่างถูกต้องและครบถ้วนสมบูรณ์ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสในสุเราะฮ์อะลาอิมรอนอายะฮ์ที่ 28 ว่า

﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾

ความว่า “ และอัลลอฮ์จะไม่ทรงให้บรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธามีทางใดเหนือบรรดาผู้ศรัทธาเป็นอันขาด”

(2) เคาะลีฟะฮ์ต้องเป็นบุรุษมิใช่สตรีเพศ อิสลามไม่ส่งเสริมสตรีเพศดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำของรัฐ เนื่องจากลักษณะชาติญาณหรือพญาระสาตั้งแต่เดิมของนาง ไม่เหมาะในการปกครอง บริหารจัดการควบคุมดูแลประเทศชาติได้อย่างสมบูรณ์แบบเช่นเพศชาย เนื่องจากสตรีส่วนใหญ่มีความอ่อนไหวง่ายและ หงุดหงิด มักใช้ความรู้สึกเป็นตัดสินชี้ขาด ซึ่งมีความแตกต่างกับเพศชายโดยสิ้นเชิง และท่านนบีมูฮัมมัด ﷺ ได้ยืนยันว่าการเป็นผู้นำของสตรีเพศนั้น ไม่ประสบผลสำเร็จ อัลหะดีษดังกล่าวรายงานโดยอบีบักเราะฮ์ ﷺ และบันทึกโดยอัลบุคอรีรียหมายเลขที่ 7099 ว่า

| عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : لَقَدْ نَفَعَنِي اللَّهُ بِكَلِمَةٍ أَيَّامَ الْحَمَلِ لَمَّا بَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ فَارِسًا مَلِكًا ابْنَةَ كِسْرَى قَالَ : لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ أَمْرًا |

ความว่า “จากอบีบักเราะฮ์ ﷺ กล่าวว่าอัลลอฮ์ได้ทำให้ฉันได้รับประโยชน์ด้วยกับคำคำหนึ่งในช่วงสมรภูมิจัตุบ เมื่อมีข่าวไปถึงท่านนบี ﷺ ว่าแท้จริงพวกเปอร์เซียได้มอบให้บุตรสาวของไกเซอร์ (กิสรอ) ขึ้นเป็นกษัตริย์ ท่านจึงกล่าวว่า “กลุ่มชนหนึ่งกลุ่มชนใดจะไม่ได้ประสบความสำเร็จเป็นอันขาดการที่พวกเขาแต่งตั้งให้ผู้หญิงเป็นผู้ปกครองดูแลกิจการงานของพวกเขา”

3) เคาะลีฟะฮ์ต้องมีศักยภาพในการดำรงกิจการงานอย่างเคร่งครัด มีสติปัญญาที่สมบูรณ์ ชาญฉลาด มองการณ์ไกลและมีศักยภาพในการนำประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนเด็กหรือผู้ที่เสื่อมสมรรถภาพทางสติปัญญา อิสลามไม่อนุญาตให้ดำรงตำแหน่งนี้ ดังที่ท่านนบีมูฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวซึ่งบันทึกโดยอัครมุฮัมมัดรียหมายเลข1428

[رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ : عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ ، عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَشُبَّ ، عَنِ الْمَعْتُوهِ حَتَّى يَعْقِلَ]

ความว่า “ ปากกา (กฎข้อบังคับ) จะถูกยกเลิกจากบุคคลสามประเภทด้วยกันคือ ผู้ที่นอนจนกว่าเขาจะตื่น ผู้ที่เป็นเด็กจนกว่าเขาเป็นหนุ่ม คนที่ปัญญาอ่อน จนกว่าเขามีสติปัญญาที่สมบูรณ์”

4) เคาะลีฟะฮ์ต้องมีความรู้พร้อมอะมานะฮ์และสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่รับผิดชอบ ถ้ามีเช่นนั้น ประชาชนจะประทับใจกับความล้มเหลว ดังที่ปรากฏในอัลหะดีษซึ่งบันทึกโดยอัลบุคอรีย์หมายเลข 54 ว่า

[فَإِذَا ضَيِّعَتِ الْأَمَانَةَ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ. قِيلَ : وَمَا ضَيَّعُهَا ؟ قَالَ : إِذَا وَسَدَّ الْأَمْرُ لِغَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ]

ความว่า “ เมื่อสูญเสียอะมานะฮ์ ก็จงรอคอยความล้มเหลว มีคนถามว่า “การสูญเสียอะมานะฮ์ หมายถึงอะไร?” ท่านก็ตอบว่า “เมื่อแต่งตั้งผู้รับ รับผิดชอบกิจการงานแต่ละประเภทกับผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติต่อสิ่งนั้น ก็จง รอคอยความล้มเหลวเถิด”

5) เคาะลีฟะฮ์ต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมที่เพียบพร้อมอย่างสง่างาม การมีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญยิ่งสำหรับผู้นำ ที่จะนำประชาชนให้อยู่ในสภาพที่สงบสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

6) เคาะลีฟะฮ์ต้องมีศักยภาพในการบริหารจัดการรัฐ และนำมวลประชาชนให้คงอยู่อย่างปกติสุขอย่างยั่งยืน กล้าชี้แนะ ตักเตือน และสั่งสอนคณะผู้บริหารและบุคลากรเจ้าหน้าที่ ในการดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรม สุจริตและสนองตอบความต้องการของประชาชนให้อยู่ในขอบเขตศาสนา

7) เคาะลีฟะฮ์ต้องมีอวัยวะและประสาทสัมผัสที่ครบและสมบูรณ์แบบ เนื่องจากมีผลต่อการบริหารจัดการ เช่น ไม่เป็นคนตาบอด ใบ้ และหูหนวก เป็นต้น

8) เคาะลีฟะฮ์ต้องเป็นผู้รับทัญญูดีที่ว่าด้วยหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ พร้อมสามารถทำวิจัยค้นหา คำตอบในการแก้ปัญหาให้ตรงจุดได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถทำอิญญูติฮาดหรือวินิจฉัยด้วยตนเอง (อัลอัซหะรียะ, 2000:442)

อิสลามได้กำหนดข้อบังคับห้ามการดำรงตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮ์ เนื่องจากอิสลามมุ่งหวังให้ประชาชนได้รับประโยชน์สุขสมหวัง และอย่างยั่งยืนโดยปราศจากความล้มเหลวดังนี้

1) ห้ามร้องขอหรือแสวงหาตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์หรือผู้นำ อิสลามห้ามและไม่สนับสนุนการร้องขอตำแหน่ง ดังที่ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ได้กล่าวในอัลหะดีษที่บันทึกโดยอัลบุคอรีย์ หมายเลข 7147 และมุสลิม หมายเลข 1652 ว่า

[عن عبد الرحمن بن سبرة قال قال لي النبي ﷺ : يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ سَمْرَةَ لَا تَسْأَلِ الْإِمَارَةَ، فَإِنْ أُعْطِيَتْهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ وَكَلْتِ إِلَيْهَا، وَإِنْ أُعْطِيَتْهَا عَنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أُعِنْتُ عَلَيْهَا]

ความว่า “ จากอับดุลเราะฮ์มาน บิน สะมุเราะฮ์ ﷺ ได้กล่าวว่าท่านนบี ﷺ กล่าวกับฉันว่า “โอ้อับดุลเราะฮ์มาน บินสะมุเราะฮ์ ท่านอย่าร้องขอตำแหน่งผู้นำเถิด หากท่านได้รับตำแหน่งโดยการร้องขอ ท่านจะถูกปล่อยเมื่อมีปัญหา แต่หากท่านได้รับตำแหน่งโดยไม่ได้ร้องขอท่าน ก็จะได้ รับการช่วยเหลือ”

2) ความอ่อนแอในการปฏิบัติหน้าที่ อิสลามห้ามผู้ที่ไม่มีความรู้ศักยภาพ ในการปฏิบัติตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ ดังที่ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ได้กล่าวในอัลหะดีษที่รายงานโดยอบีฮุรَيْرَةَ ﷺ และบันทึกโดยมุสลิมหมายเลข 1825 ว่า

[عن أبي ذر قال قال رسول الله ﷺ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا تَسْتَعْمَلُنِي؟ قَالَ: فَضْرَبَ بِيَدِهِ عَلَى مَنْكِبِي ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّكَ ضَعِيفٌ، وَإِنَّهَا أَمَانَةٌ، وَإِنَّهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِزْبِيٌّ وَنَدَامَةٌ إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا بِحَقِّهَا وَأَدَّى الَّذِي لَدَيْهِ فِيهَا]

ความว่า“จากอบิษร์ ﷺ กล่าวว่า ฉันกล่าวว่า“โอ้ท่านท่านเราะฮ์ลุสลุสฮุท่านไม่ให้ฉันเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่หรือ? เขาได้บอกว่า ดั่งนั้นท่าน (เราะฮ์ลุสลุส)เอามือ ท่านมาเคาะบนไหล่ของฉันแล้วกล่าวว่า“โอ้ออบิษร์แท้จริงท่านเป็นคนอ่อนแอ ตำแหน่งผู้นำเป็นภาระหน้าที่ที่หนักที่จะต้องรับผิดชอบและแท้จริงในวันกิยามะฮ์จะขาดทุนและเสียใจ นอกจากผู้ที่รับมันมาด้วยกับสิทธิหน้าที่และปฏิบัติหน้าที่ไปตามหน้าที่อันนั้น”

การปฏิรูปการปกครองของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน แห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์

คำปฏิรูป หมายถึงการพัฒนาทางด้านปัจเจกบุคคลและสังคมให้อยู่ในระดับที่เลิศ ซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ทรงสร้างมนุษย์ชาติมีความแตกต่างกันในทุกด้าน ดั่งนั้นทุกคนต้องปฏิรูปศักยภาพของตนเองให้ดีและก้าวหน้าอย่างยั่งยืน (อิบนุ มัสนูร, มปป /4 : 2479) การปฏิรูปตามทัศนะอิสลาม หมายถึงการปฏิรูปชีวิตมนุษย์ ทุกส่วนให้มีความสมดุลและสอดคล้องกับอิสลามอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ วัตถุประสงค์ วัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง เป็นต้น หากมุ่งเน้นปฏิรูปทางด้านวัตถุหรือเศรษฐกิจอย่างเดียวโดยละทิ้งทางด้านจิตวิญญาณและคุณธรรมจริยธรรมแน่นอนไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้อย่างยั่งยืน ยิ่งกว่านั้นยังก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ความทุกข์และความลำบาก เป็นต้น (มุฮัมมัด คัดดีกี, 2551. สืบค้นจาก <http://muslimtsu.com/2008> . สืบค้นเมื่อ 11 ธค. 2551) ส่วนอิบนุตุัยมียะฮ์ได้นิยามการปฏิรูปหมายถึง การใช้บทบัญญัติอิสลามเป็นบรรทัดฐานในการบริหารทุกกิจการงานบนโลกดุนยาซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ก) การดำรงแจกจ่ายหรือแบ่งทรัพย์สินให้กับกลุ่มชนที่มีสิทธิ์อย่างเสมอภาค ข) ดำรงการลงโทษอย่างยุติธรรมต่อผู้ที่ฝ่าฝืนบทบัญญัติอิสลาม สำหรับผู้ที่ไม่ฝ่าฝืนบทบัญญัติ ส่งเสริมให้ปฏิรูปตนเองและกิจการงานให้อยู่บนบรรทัดฐานอิสลามอย่างเคร่งครัดและถูกต้อง (อิบนุ ตัยมียะฮ์, 2004 : 41) ด้วยเหตุนี้ท่านอุมร์ บิน อัลค็อฏฏอบ ﷺ ได้กล่าวว่าท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ เคยกล่าวในบทอัลหะดีษที่บันทึกโดยมุสลิมหมายเลข 567 ว่า

[إِنَّمَا بَعَثَ عَمَالِي إِلَيْكُمْ : لِيَعْلَمُوا كِتَابَ رَبِّكُمْ ، وَسُنَّةَ نَبِيِّكُمْ ، وَيَقْسَمُوا فِيئَهُمْ]

ความว่า “ แท้จริงข้าได้ส่งบรรดาเจ้าหน้าที่ของข้าให้แก่พวกเจ้านั้นเพื่อ ส่งสอนคัมภีร์ของพระเจ้าแก่พวกเจ้าและอัลสุนนะฮ์ของนบีและแบ่งทรัพย์สินพัยฮ์แก่ พวกเจ้า”

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน มุ่งเน้นปฏิรูป คณะผู้บริหาร

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานมุ่งเน้นปฏิรูปคณะผู้บริหารโดยใช้กลยุทธ์ที่ทันสมัยและสอดคล้องกับการขยายตัวของรัฐ ดังนี้ (อัลอัยช, 1988 : 235)

(1) การเข้าถึงและติดตามการปฏิบัติหน้าที่ของคณะผู้บริหารอย่างใกล้ชิดและเคร่งครัด เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก กำชับคณะผู้บริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างบริสุทธิ์ใจ(อิคลาศ) มีระเบียบวินัย มีคุณธรรมจริยธรรมที่ดิงามโดยห่างไกลจากสิ่งที เลวร้ายและความสับสนต่าง ๆ นอกจากนั้นท่านมุ่งเน้นสังเกตการณ์และติดตามการปฏิบัติหน้าที่ของบรรดาผู้พิพากษาเป็นระยะๆ เมื่อท่านทราบข่าวว่า ผู้บริหารท่านใดปฏิบัติหน้าที่ทุจริตหรือรับสินน้ำใจ(ฮะดียะฮ์)จากประชาชนที่ใช้บริการ ท่านจะเรียกไต่สวนทันที ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้คือ ก) ครั้นหนึ่งมีผู้พิพากษาได้รับสินน้ำใจจากผู้ใช้บริการ ท่านก็เรียกและซักถามทันทีเลยว่า “ เจ้ารับสินน้ำใจตั้งแต่เข้ามาอบหน้าที่ให้เจ้ารับผิดชอบหรือ ? ผู้บริหารตอบว่า “ โอ้อามีร์ อัลมุมินีน รัฐรุ่งโรจน์ รายรับจากภาษีมากมาย จึงทำให้คลังของรัฐล้น มั่นคงและครบสมบูรณ์ และระบบต่างๆดีเยี่ยมแล้ว” ท่านก็กล่าวอีกว่า “ เจ้า

จงตอบคำถามของข้าเถิด ? และท่านซักถามครั้งที่สองด้วยคำถามดังกล่าว ผู้บริหารตอบว่า “ใช่” ท่านก็กล่าวอีกว่า “ หากท่านรับสินน้ำใจแล้ว และมีได้ชดเชยหรือคืนให้เจ้าของ ท่านคือผู้ถูกตำหนิ แท้จริงสิ่งนั้นมีใช่เป็นทรัพย์สินของเจ้า เจ้าคือผู้ทรยศและหลอกลวง ถ้าเช่นนั้น ทุกกิจการงานที่ข้าได้สั่งใช้เจ้า ๆ ได้ดำเนินในสภาพที่เลวทรามและทรยศ หลังจากนั้นไม่นานผู้บริหารผู้นั้นถูกปลดจากตำแหน่งทันที” (อัลมัศอูดี, 1982/3 :125) และ ข) ครั้งหนึ่งภรรยาของผู้พิพากษาที่ชื่ออัลฮาริษ อัล อัสฮะรีรี่ ได้พูดกับสามีนางว่า มีชายคนหนึ่งทำเรื่องฟ้องร้องที่ศาลกับคุณ(สามี) และเขาได้มอบสินน้ำใจเพื่อเป็นที่ระลึกลำหรับนาง เมื่อเคาะสิฟะฮ์ฮุอับดุลมาลิกทราบข่าวเช่นนั้น ท่านก็เรียกเตือนทันที ว่าการสินน้ำใจนั้น เป็นการรับสินบนหรือริชวะฮ์นั่นเอง ซึ่งเป็นบันไดที่จะนำไปสู่ความหายนะ ดังนั้น เจ้าจงห่างไกลจากพฤติกรรมเช่นนั้นอย่างเด็ดขาด การปฏิบัติเช่นนั้นเป็นการสืบมรดกทอดจากผู้ที่ไม่ใช่เขา เจ้าจงดำรงหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์เถิด แน่อนเจ้าจะประสบผลสำเร็จในโลกนี้และโลกหน้า เนื่องจากอัลลอฮ์ ﷻ เป็นผู้เผ่าล้างแค้นของพระองค์ทุกวินาที และจะทรงตอบแทนอย่างยุติธรรมที่สุด หลังจากนั้นท่านยังมอบหน้าที่เช่นเดิม (อะห์มัด, 1988 : 190)

2) **การพิสูจน์และตรวจสอบคณะผู้บริหารที่สงสัย** เคาะสิฟะฮ์ฮุอับดุลมาลิก ได้บริหารราชการแผ่นดินตามแนวทางอุมร์ บิน อัลค็อฏฏอบ ﷺ ในบางประเด็นที่ท่านสามารถปฏิบัติได้ เช่น ท่านได้แต่งตั้งอุมร์หาก บิน อับดุลรอหฺมาน อัลอัสฮะรีรี่ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สังเกตการณ์ เผ่าดูแลและติดตามฝ่ายการเงินของอาณาเขตต่าง ๆ เขาถูกส่งไปยังแคว้นอิยิปต์ เพื่อสังเกตการณ์การปฏิบัติหน้าที่ของท่านอะฮ์นัสที่ดำรงตำแหน่งเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่เลขานุการของกรมสรรพากร และเขาได้สอบส่วนก่อนที่จะถอดถอนและย้ายจากตำแหน่ง เขาได้พูดคุย เจรจาจนถึงมีความรู้ลึกซึ้งที่ตนได้กระทำ (ญะรออีร์, 1991: 198)

3) **ไม่ปล่อยละเลยคณะผู้บริหารปฏิบัติหน้าที่เกินขอบเขต** เคาะสิฟะฮ์ฮุอับดุลมาลิก มุ่งเน้นในการดูแล สอดส่องต่อการปฏิบัติหน้าที่ของคณะผู้บริหารทุกระดับ เพื่อปฏิบัติตามหลักการอิสลาม โดยห่างไกลจากพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ต่าง ๆ เช่น ไม่สร้างความเดือดร้อน กดขี่ และข่มเหงต่อผู้อื่น ท่านมุ่งเน้นในการบำบัดทุกข์และบำรุงสุขประชาชนทุกศาสนิกที่อยู่ในรัฐอิสลาม เมื่อท่านได้ปฏิบัติหน้าที่บนแนวทางที่ไม่พึงประสงค์ ท่านจะเรียกมาให้ตักเตือนทันที ถึงแม้ผู้นั้นจะมีตำแหน่งสูงและมีผลงานมากมายก็ตาม เช่น เหตุการณ์ระหว่างท่านอะฮ์นัส บิน มาลิก ﷺ กับ หัจญญาจญ์ กล่าวคือวันหนึ่งท่านอะฮ์นัส เข้าไปหาหัจญญาจญ์ และกล่าวสละม เขาไม่ตอบสละม นั้น และได้กล่าวต่ออะฮ์นัสด้วยถ้อยคำที่ไม่สุภาพว่า “โอ้อูฮ์นัส วันนี้อยู่กับข้า วันก่อนคุณอยู่กับอับดุลลฮุส บิน ซุบัยร์ ข้าขอสาบานต่ออัลลอฮ์ ﷻ ข้าจะตัดขาดความสัมพันธ์กับคุณ เช่นบาดแผลที่เกิดได้เท่าของข้า โดยที่ตัดมันออกให้หมด ข้าจะตัดบายตัดความสัมพันธ์กับคุณ เช่นติดแสดมบ์ด้วยกาที่หน้าของจดหมาย” ท่านอะฮ์นัสได้กล่าวตอบด้วยถ้อยคำที่สุภาพและนุ่มนวลว่า “ ท่านอย่าทำผมเช่นนั้นเลย โอ้อามิรฺ หวังว่าอัลลอฮ์ ﷻ ทรงปรับตัวท่านให้เป็นคนดีด้วยเถิด ให้เหมาะกับตำแหน่งของท่าน ” หัจญญาจญ์ก็ตอบอีกว่า “ ที่จริงอัลลอฮ์ ﷻ ทรงทำให้คุณเป็นคนหูหนวก คุณไม่ได้ยินหรือ? สิ่งที่ข้าบอก” ท่านอะฮ์นัสได้กล่าวตอบอีกว่า “ (يا لله وإنا لله راجعون) ขอสาบานต่ออัลลอฮ์ ﷻ หากว่าเขายังเป็นเด็ก ผมจะปล่อย แต่เขาเป็นผู้ใหญ่มีตำแหน่งสูง ไม่ควรแสดงพฤติกรรมเช่นนี้เลย ” ครั้นต่อมาท่านอะฮ์นัสเขียนหนังสือส่งไปยังเคาะสิฟะฮ์ฮุอับดุลมาลิก ทันที เล่าเหตุการณ์ดังกล่าว (อิบญะฮ์รี, 1988 /12 : 540) เมื่อเคาะสิฟะฮ์ฮุอับดุลมาลิกอ่านหนังสือเสร็จ ท่านก็ร้องไห้ทันที และโกรธต่อหัจญญาจญ์ที่แสดงพฤติกรรมเช่นนั้น ต่อมาเคาะสิฟะฮ์ฮุอับดุลมาลิก เขียนหนังสือไปยังหัจญญาจญ์เตือนและตักเตือน”(อ้างแล้ว /11 : 386) โดยสั่งใช้ให้อิสมาอีล บิน อุบัยดิลละฮ์นุฮาหนังสือจำนวน 2 ฉบับไปให้หัจญญาจญ์ 1 ฉบับและท่านอะฮ์นัส 1 ฉบับ และสั่งใช้ให้บอกท่านอะฮ์นัสว่า ข้าฝากสละมถึงด้วย ซึ่งจำหน้าซองว่า “จากอับดุลมาลิก ถึงท่านอะฮ์นัส ﷺ มีเนื้อหาวว่า

“ด้วยนามของอัลลอฮ์ ผู้ทรงเมตตา ปราณีเสมอ จากเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก ถึงท่านอะนัส   ผู้รับใช้ของท่านนบีมุฮัมมัด   ข้าได้อ่านหนังสือของท่านและเข้าใจเนื้อหาอย่างดี แท้จริงข้าได้สั่งห้ามให้ัจญญาญใช้ความรุนแรง หยาบคาย ช่มเหล และเลวร้ายในการดำเนินกิจการงาน หากให้ัจญญาญยังมีพฤติกรรมเช่นเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ขอความกรุณาจากท่าน จงเขียนหนังสือให้ข้าทราบทันที ข้าจะดำเนินการลงโทษ และจะให้ความช่วยเหลือต่อท่านเป็นอย่างดียิ่งวัสสลาม” หลังจากอะนัสได้อ่านหนังสือดังกล่าว เขามีความรู้สึกลึกลับ และบรรเทาทุกข์โดยกล่าวขอบคุณต่อท่านว่า “(جَزَىٰ اللَّهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَنِّي خَيْرًا)” ความว่า “ขอให้อัลลอฮ์ทรงตอบแทนอะมีร์ อัลมุอมีนีน จากฉันด้วยความดีด้วยเถิด ” (อิบนุกะษีร, 1988 /12 :540) ส่วนหนังสือถึงให้ัจญญาญมีใจความว่า “ จากเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก อะมีร์ อัลมุอมีนีน ถึงให้ัจญญาญ ด้วยนามของอัลลอฮ์ ผู้ทรงเมตตา ปราณีเสมอ แท้จริงเจ้าเป็นป่าว ที่หยิ่งยโส และก่อกวนกับผู้ที่ใกล้ชิดกับข้าบรรพบุรุษของเจ้าที่อาศัยอยู่ในเมืองฏอฮิฟ ซึ่งประกอบอาชีพรับจ้างชุดบ่อ แยกก้อนหินเท่านั้น ข้าขอสาบานต่ออัลลอฮ์   ขอให้เจ้าได้ปรับตัวเป็นคนดีด้วยเถิด เจ้าไม่รู้หรือ? ผลงานและและคุณงามความดีของท่านอะนัส ที่เป็นเคาะหะบะฮ์แนวหน้าของท่านนบีมุฮัมมัด   ท่านอะนัสไม่เคยฝ่าฝืน แม้แต่วินาทีเดียว ท่านอะนัส มุ่งหวังและแสวงหาความเห็นชอบและความเมตตาจากพระองค์ตลอดเวลา เจ้าเป็นผู้ที่ละเมิดสัญญา ขอสาบานต่ออัลลอฮ์   ท่านอะนัส   เป็นผู้รับใช้และอาศัยอยู่กับท่านนบีมุฮัมมัด   ตั้งแต่วัย 8 ขวบ รับผิดชอบในทุกสภาวะการณ์ และท่านเป็นเคาะหะบะฮ์แกนนำที่ยังมีชีวิตจนถึงบัดนี้ โอ้ให้ัจญญาญ เจ้าจงอ่านหนังสือของข้าอย่างไตร่ตรองด้วยเถิด แล้วเจ้าจงก้มหน้ามองข้างล่างและมองเท้าของเจ้าบ้าง ถ้ามีเช่นนั้น เจ้าเป็นผู้สร้างความล้มเหลวให้ข้า ทุกข่าวสารที่ได้มาฟ้องกับข้า นั้นเป็นความจริงทุกประการ (อ้างแล้ว, 11 : 542) เมื่อให้ัจญญาญทราบว่เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก โกรธ เขาก็มุ่งมั่นปรับตัวทันทีให้เหมาะกับตำแหน่ง เขากลับต่อท่านอับดุลมาลิกมาก ครั้นต่อมาเขาเขียนหนังสือส่งไปยังท่านอะนัส   เพื่อขออภัย (อับดุรอหบีย์, มปป.: 3,13,14) นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ให้ัจญญาญเคารพและให้เกียรติต่อท่านอะนัส   อย่างดียิ่งจนวาระสุดท้าย (ชัยตาน, 1984: 168)

4) การปราบปรามการทุจริต และนิฟาก ของคณะผู้บริหาร เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก มุ่งมั่นตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของคณะผู้บริหารอย่างเคร่งครัด เพื่อให้ดำเนินงานตามหลักการอิสลามอย่างถูกต้อง ท่านจะคัดค้านการทุจริตหรือการหลอกลวงทุกรูปแบบอย่างเข้มงวด เมื่อท่านทราบบุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ทุจริต ท่านจะเร่งรีบกำจัดทันที ด้วยเหตุนี้ บุคคลเหล่านั้นดำรงมั่นปฏิบัติตามหลักการอิสลามอย่างถูกต้อง นอกจากนั้น ท่านยังกำชับบุคคลเหล่านั้นไม่ปล่อยเวลาโดยไร้ประโยชน์โดยตระหนักให้ปฏิบัติคุณงามความดี สร้างคุณประโยชน์ทั้งส่วนตัวและส่วนร่วม ครั้นต่อมามีผู้บริหารท่านหนึ่งได้ขอตัวพักผ่อน ท่านก็สั่งใช้ให้เขากลับไป ในขณะที่เดียวกันมีชายท่านอื่นอีกจะพูดคุยกับท่าน ๆ ก็ได้กล่าวความว่า “ เจ้าจงระวังคำพูดของเจ้าจาก 3 ประการ คือ 1) การโก่งหรือหลอกลวง แท้จริงข้ารู้จักตัวข้าและตัวเจ้าอย่างดียิ่ง 2) ผู้ที่โกหกต่อข้า นั้น แท้จริงเขาไม่รู้สึกรู้สึกว่าเขาโกหกและ 3) เจ้าจงเป็นผู้ที่จงรักภักดีต่อข้า แท้จริงข้ารู้ว่าพวกเจ้าต้องการความยุติธรรม ความเสมอภาค และความช่วยเหลือจากข้า (อิบนุกะษีร, 1988 /12 : 387)

สรุปและอภิปรายผล

เคาะลีฟะฮ์หมายถึงผู้สืบทอดหน้าที่แทนท่านนบีมุฮัมมัด   ในการดำรงพิทักษ์ศาสนาอิสลาม โดยปราศจากการบิดเบือนและเบี่ยงเบนต่างๆ การปฏิรูปมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาให้มีคุณภาพอย่างดียิ่งโดยมีแบบแผนที่ชัดเจน อิสลามมุ่งหวังให้ประชาชนชาวมุสลิมปฏิรูปตามระบอบอิสลามให้ครบทุกด้าน ซึ่งเป็น

ที่เหมาะสมกับทุกยุค ทุกสถานที่และทุกสถานการณ์ ส่วนหลักการศรัทธามั่นและบทบัญญัติอิสลามที่ถูกกำหนดในอัลกุรอาน และอัลหะดีษนั้น ห้ามปฏิรูปอย่างเด็ดขาด เนื่องจากมีความครบสมบูรณ์อย่างถาวรอยู่แล้ว และความทรงรอบรู้ทั้งหมดเป็นสิทธิของอัลลอฮ์ ﷻ เท่านั้น จากการศึกษาการปฏิรูปคณะผู้บริหารของเคาลีฟะฮ์ อับดุลมาลิก พบว่า ท่านมุ่งเน้นติดตามการปฏิบัติหน้าที่ของคณะผู้บริหารให้ถูกต้องตามหลักการอิสลาม หากพบเห็นบุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ทุจริต ท่านจะเรียกให้การตักเตือนทันที เพื่อการปรับตัว และครั้งต่อไปจะลงโทษโดยการปลดตำแหน่งหรือโยกย้าย เป็นต้น โดยไม่คำนึงถึงความใกล้ชิดหรือเป็นบุคคลสำคัญที่มีผลงานมากมายก็ตาม ด้วยเหตุนี้คณะผู้บริหารและบุคลากรได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างโปร่งใส เป็นที่ประทับใจของประชาชน จากแบบอย่างของท่าน สมควรอย่างยิ่งสำหรับผู้นำทุกยุคทุกสมัย นำแบบอย่างนั้นมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการในตำแหน่งหน้าที่ของตนเพื่อให้การงานมีประสิทธิภาพ

บรรณานุกรม

- ชัยदान, อับดุลกีม. 1984. **นิซอม อัลกอฎอฮฺ ฟิ อัลชะรีอะฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ**. บัซดาต : อัลฮาฟิยะ. ญะริยร์, ตีวาน.(1991) . **อัลอิสลาหะฮฺ อัลมาลียะฮฺ**. เบรุต : ดาร์ คอบีร์.
- สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย.ศ. 1419 **พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย**. ชาอูดีอาราเบีย : ศูนย์กษัตริย์พะฮัดเพื่อการพิมพ์อัลกุรอาน อัลมะดีนะฮ์ อัล มุเนาวะเราะฮฺ ฮาวา,สะอิด. 1988. **อัลอิสลาม**.พิมพ์ครั้งที่ 2. โคโร: ดาร์ อัลสะลาม.
- อบูคอสิล, เซากิยะ. 1987. **อัลหะฎอเราะฮฺ อัลอะรอเบียฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ**. ตรีโปลี :กุลียะฮฺ อัคตะอะวะฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ.
- อะห์มัด, ละบีด บิน อิบรอฮีม. 1988. **อัลอิสลาหียาต อัลมาลียะฮฺ วะ อัตตันซิมาต อัลอิติฮาดียะฮฺ ฟิ อัลอะฮฺดี อัลเคาะลีฟะฮฺ อับดุลมาลิก บิน มัรวาน**. ริสาละฮฺ มัสเตอร်
- อิบนุ กะษีร์, อิมาม อัลดีน อิสมาอิล บิน ญุมร์. 1988 .**อัลบิดายะฮฺ วะ อันนิฮายะฮฺ**. เล่ม 11,12.อัลกอฮิเราะฮฺ : ดาร์ อีรรอฮฺยาน ลี อัตุรอฮฺ.
- อิบนุ คอลดูน, อับดุรอหฺมาน บิน คอลดูน. 1992.กิตาบ อัลอิบร် วะ ตีวาน อัล มุบตะดาฮ์ วะ อัลอัคบาร์. เล่มที่ 2. เบรุต : ดาร์ อัลกุดุบ อัลอิลมียะฮฺ.
- อัลบุคอรี, อปี อับดุลลอฮฺ มุห์มัด บิน อิสมาอิล. 1997.**เคาะหิหฺ อัลบุคอรี**. เล่มที่ 14. อีรริยาฏ: ดาร์ อัลสะลาม. มุสลิม, อิบนุ อัลหุญญาญญ อันนัยسابูรียฺ.(มปป). เคาะหิหฺ มุสลิม. เล่มที่ 2, 9. อัลกอฮิเราะฮฺ: ดาร์ อัลชะอูบ์.
- อัตติรมิซีย, อปี อีซา มุห์มัด บิน อีซา บิน ซัรวะฮฺ. 1994. **สุนัน อัตติรมิซีย**. เล่มที่.4. เบรุต : ดาร์อัลฟิกร์.
- อัลมาวัรฺดี, มุห์มัด บิน หะบิบ อัลบะสาวตริยฺ อัลบัซดาตี. 2006 . **อัลอะห์กาม อัลสุลฎันียะฮฺ**. เบรุต: ดาร์ อัลกู ตูบ อัลอิลมียะฮฺ.
- อัลมัสอูดี, อปี อัลหะสัน อะลี บิน หุสัยน์ บิน อะลีย. 1987. มุรฺจอญ์ อัลชะฮะฮ์ วะ มะฮาดีน อัลญะฮิร.เล่ม2. เบรุต : อัลมัคตะบะฮฺ อัลอัครียะฮฺ.
- อัลอัชชะรี, อะห์มัด บิน ดาอูด อัลมัชญาญญีย. มปป. **มุ๊กอดดีมะฮฺ ฟิ อัลอิตาเราะฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ**. อัลสะอูดียะฮฺ อัลอะรอเบียฮฺ : ญัดดะฮฺ.
- อัลอัษ, ยูสุฟ. (1998) .**อัคเคาะละฮฺ อัลอะมาวียะฮฺ วะ อัลอะหฺดาบ อัลละดี สะบะกอดฮา วะ มะฮัดฮา อิบตีดาอฺ มินฟิตนะฮฺ อุษมาน**. ดิมชัค: ดาร์ อัลฟิกร์
- อิบนุ ตัยมียะฮฺ, อัลฮารอนียฺ อะห์มัด อับดุลหาลิม.2004. **อัลลียาสะฮฺ อัลซัรฺอียะฮฺ**.รียาฏ :มัคตะบะฮฺอีรฺรุด
- อิบนุ มัซซุร,ญะมาล อัลดีน มุห์มัด บิน มุกริม. มปป. ลิสาน อัลอาหรับ.เล่ม 4. อัลกอฮิเราะฮฺ : ดาร์ อัลมะฮารีฟ
- อับดุรอฮฺ,อะห์มัด บิน มุห์มัด. มปป. อัลอัคดู อัลฟะรีด.ตะห์กีก อามีน.มปป.
- อัคคอลลาบีย, อะลี มุห์มัด. 2006. อัคเคาะละฮฺ อัลอะมะวียะฮฺ อะวามิล วะ อัคตะดาอียาต อัลอินฮิยาฏ.เล่ม 2 อัลกอฮิเราะฮฺ : ดาร์ อัคเคาะละฮฺ วะ อันนัซร์ อัลอิสลามียะฮฺ.

ข้อมูลออนไลน์

- มุซซัมมิล คิตตีกี, 2551. สืบค้นจาก <http://muslimtsu.com/2008>. สืบค้นเมื่อ 11 ธค. 2551.
- มุคหฺฟ อัลมะดีนะฮฺ อันนะบะวียะฮฺ ลี อันนัซร์ อัลหาสุบีย. มัจญมะฮ์ มาลิก พะฮัด ลี อัลญิบาอะฮฺ อัลมัคหฺฟ อัลชะรีฟ. www.Quran Complex.org.